

RONDDOLEN

Burenruzie

Bergeenden leven in de nazomer in groepen, maar in deze tijd van het jaar dulden ze geen anderen binnen hun territorium. Dat beperkt zich niet tot soortgenoten, maar ook andere bontgekleurde vogels zoals kluten worden binnen het territorium geen moment met rust gelaten.

Afgelopen week was ik er getuige van hoe ver de territoriale aanspraken kunnen gaan. Een toom jonge bergeendjes – met hun pluizige zwart-witte donskleed de koddigheid zelve – was argeloos het territorium van een naburig paar binnen gezwommen. Die burens hadden blijkbaar een tijdlang niet opgelet, want het ouderpaar van de zwerfverts zat meer dan honderd meter van de kuikens verwijderd. Ineens kreeg het koppeltje zonder jongen de indringers in de gaten. De kuikens zaten maar een meter of vijf van mijn auto met open raam verwijderd, maar dat weerhield de bergeenden er niet van om woedend en met veel misbaar op de jongen (en daarmee ook op mij) af te komen. Ze lieten zich tussen de pluizenballietjes in ploffen en het vrouwtje joeg ze direct alle kanten op. Haar eega ging heel wat rigouzeuzer te werk. Hij probeerde met zijn snavel de jongen van de burens bij de kladden te grijpen. Toen dat bij een enkel exemplaar lukte, duwde hij die onder water, kennelijk een poging het weerloze slachtoffer te verdrinken.

Ik stond op het punt in te grijpen (eigenlijk tegen beter weten in), toen het jong zich los wist te rukken. Misschien was dat ook te danken aan het feit dat de oudervogels zich met het spektakel gingen bemoeien. De woede van de territoriale bergeenden richtte zich toen tegen hen. Er volgde een gevecht, waarbij water en slijk in het rond spatten, maar waaruit uiteindelijk geen echte winnaar tevoorschijn kwam. De vogels achtervolgden elkaar paar bij paar, maar je kon zien wanneer de territoriumgrens gepasseerd was. Dan wisselden de rollen van achtervolger en achtervolgd, totdat er opnieuw een denkbeeldige grens gepasseerd was.

De jongen hadden ondertussen blijkbaar wel in de gaten dat ze in groot gevaar waren. Stiekem trokken ze – beurtelings zwemmend en lopend – in de richting van hun eigen territorium. Eenmaal daar aangekomen gingen ze onder de veilige hoede van pa en moe nog wat verder uit de buurt van het vijandelijk gebied. Misschien heb ik wel honderd keer de ontspanner van mijn camera ingedrukt. Het gevecht was echter veel te heftig. De ene keer bleek de beelduitsnede een regelrechte mislukking, de andere keer was de foto ontoebeerbaar door bewegingsonscherpte. Maar net als veel andere spannende belevenissen in de polder blijft dit voorval onuitsprekbaar in mijn geheugen gegrift.

Hiet de Zwerfer

OVER LEVEN

ZWARTE STERN – Staatsbosbeheer en Sovon helpen de zwarte stern een handje. Het Friese natuurgebied De Deelen is een van de plekken waar de vogels kant-en-klare nestvloten krijgen aangeboden: vierkantjes van verlijnde regenpijpen en gaas, met daar bovenop een bos stro en een grasmatje. Een baksteen aan een touwtje houdt de vloten op hun plek. Het plaatsen luistert nauw. De vogels willen hun nesten niet op open water. Gele plomp in de buurt is handig, want daarin kunnen de jongen dekking zoeken. Met te veel vloten bij elkaar wordt de concurrentie om voedsel te groot. En dicht bij boerenakkers zitten ganzen, die rauzen de nesten omver. Dankzij de inzet van veel vrijwillige vogelaars broedt nu meer dan 95 procent van de zwarte sterns in Nederland op kunstmatige vloten. En het aantal nakomelingen neemt weer toe. Vroeger maakten de sterns hun nesten op krabbenscheer, een stekelig, drijvend plantje dat door de vervuiling van het water langzaam verdween. Daardoor nam ook het aantal zwarte sterns af. Begin vorige eeuw waren er 10.000 tot 20.000 paarjes in Nederland. In 2003 nog maar 1000, waarvan 150 tot 200 paar in Friesland. **BLEKE GRUTTO** – De grutto wordt steeds bleker. Althans, de mannetjesgrutto's zijn de afgelopen anderhalve eeuw minder bont geworden. Dat zijn de voorlopige conclusies van Julia Schroeder van Rijksuniversiteit Groningen, die onderzoek doet naar de weidevogel. „Het is nog geen wetenschappelijk resultaat, maar mannetjes waren vroeger veel bonter”, aldus Schroeder. Zij trekt haar voorlopige conclusies onder meer naar bestudering van oude opgezette grutto's in natuurhistorische musea in Kopenhagen, Leeuwarden, Amsterdam en Leiden. Hoe het precies komt dat de grutto bleker wordt, is nog niet duidelijk.

VER DER KIJKEN

juni ▶ 6: 10.30 uur, excursie in Zeisterbosch. Start: bezoekerscentrum de Boswerf, Prins Bernhardlaan 3 in Zeist. Meer informatie: www.boswerf.nl. ▶ 6: 10.00 uur, excursie "Orchideeën kijken" in natuurgebied Harderbroek bij Zeewolde. Start: P-plaats Ganzenpad, parallel aan de Ganzenweg. Aanmelden: 0341-426666. ▶ 6: 22.00 uur, vleermuiswandeling op landgoed Hoekelum te Bennekom. Start: P-plaats bij Huis Hoekelum. Meer informatie: 0318-430898. ▶ 6, 9, 13, 16, 20, 23, 26, 27, 29, 30: 19.15 uur, tochten naar wildkansel De Hindekamp. Start: Natuurcentrum Veluwe, Groot Ginkelseweg 2a in Ede. Aanmelden: 0900-835893. Meer informatie: www.natuurcentrumveluwe.nl. ▶ 8: 10.00 uur, excursie naar de Stichtse Putten, nabij de Stichtse Brug in Zeewolde. Start: kruispunt Gooimeerdijk (afslag Gooiseweg) met Priempad. Aanmelden: 0320-286130 (tussen 12.00 en 17.00 uur). ▶ 8: 20.30 uur, vleermuisexcursie op landgoed Oud Groevenbeek tussen Ermelo en Putten. Start: P-plaats bij ingang. Aanmelden: 035-6559955. ▶ 8, 15: 20.00 uur, schemertochten in Nationaal Park Veluwezoom. Start: bezoekerscentrum in Rheden, Heuvenseweg 5a. Aanmelden: 026-4979100. ▶ 8, 9, 15, 16, 22: masterclass "Natuurfotografie" door Jan Vermeer in Apenheul. Aanmelden: 035-3575794 en via reserveringen@apenheul.nl. Meer informatie: www.apenheul.nl. ▶ 8, 12, 16: varen met open elektro-excursieboot door de Wieden. Start: bezoekerscentrum te Sint Jans klooster, Beulakerpad 1. Aanmelden: 0527-246644. ▶ 9: 14.00 uur, excursie door de Westduinen. Start: Westduinweg 37 in Ouddorp (via Klarenbeekweg). Aanmelden: 0187-681789. ▶ 9: 10.00 uur, wandeling (vijf uur) door het Veluwe beekdal, de Gelderse heuvelrug, bos en cultuurlandschap. Start: onder brug A50, aan eind Bennekomseweg in Heesum. Meer informatie: 0318-619779. ▶ 9: 6.00 uur, vogelexcursie in de hoogwaterzone ten noorden van Giethoorn. Start: genaam aan de Aukeweg. Aanmelden: 0527-246644. ▶ 9: 10.00 uur, excursie door heemtuin Tenellaplas. Start: bezoekerscentrum te Rockanje, Duinstraat 12a. Aanmelden: 010-2722222 (tussen 09.30 en 12.00 uur). ▶ 9: 13.00 tot 16.00 uur, inloopmiddag microscopie in Natuuractiviteitencentrum Zandenbos, Plesmanlaan 2 te Nunspeet. ▶ 9, 13: varen met open elektro-excursieboot naar de eendenkooi in de Wieden. Start: bezoekerscentrum te Sint Jans klooster, Beulakerpad 1. Aanmelden: 0527-246644. ▶ 16: 10.00 uur, struinen door de Vreugderijkerwaard bij Zwolle. Start: P-plaats Vreugderijkerweg. Aanmelden: 0527-246644. ▶ 16: 9.00 uur, dagwandeling Harderbos (17 kilometer) tussen Harderwijk en Lelystad. Start: P-plaats Karekietweg. Aanmelden: 0341-426666. ▶ 16: 10.00-16.00 uur, dagwandeling door het bos- en heidegebied van Planken Wambuis en bezoek aan wildkansel. Start: P-plaats Mosselsepad in Otterlo. Aanmelden: 026-4979100.

Uniek libellenreservaat toont dat het niet overal kommer en kwel is in de natuur

Eldorado voor kleurige luchtacrobaten

Duivelspijlen, satansnaalden, ogenstekers, wrattenbijters: libellen hadden lang een slechte naam. De belangstelling én bewondering voor deze boeiende insectengroep neemt echter toe. Nederland heeft sinds kort zelfs een reservaat voor deze vliegkunstenaars.

Bij de aanleg van een nieuwe autoweg moet de natuur vaak inbinden. Zo niet tussen Balk en Koudum, in de zuidwesthoek van Friesland. De realisatie van de N359, pakweg een halve eeuw geleden, had daar juist een gunstig effect op de flora en fauna. Voor dit asfaltlint werd zand uit de omgeving afgegraven en de putten liepen vol met helder kwelwater. Planten zoals flappende bies, holpijp en waterviolier hebben er inmiddels hun stekje gevonden.

Vissen zijn er echter nauwelijks te bekennen. Vandaar dat een ijsvogel deze vroege morgen met een vaart zo'n plasje passeert; verderop is vast een betere voedselplek. „De afwezigheid van vis maakt deze locatie bijzonder geschikt voor libellen, want anders zouden hun larven in een vissenaag verdwijnen”, zegt Peter de Boer. Hij is coördinator van de libellenwerkgroep De Hynstebiter, Fries voor paardenbijter, een echte libel uit de familie van de glazenmakers. De actieve vrijwilligersclub onderzoekt de libellenfauna van de Gaasterlandse Wyldemer, zoals het natuurgebied van Staatsbosbeheer heet. „Met 34 soorten herbergt dit terrein de grootste variatie libellen in Europa. Daaronder bevinden zich heel zeldzame en beschermde soorten, zoals de gevlekte witsnuitlibel, de glassnijder en de vroege glazenmaker.”

Daarnaast heeft de toename van de waterkwaliteit een gunstig effect op de libellenfauna. „In het kader van natuurontwikkeling ontstaan overal nieuwe plasjes en poelen en daarmee nieuwe voortplantingsbiotopen voor libellen.”

Geheimzinnige ratelaar houdt van lekker warm weer

Vogelsoorten komen doorgaans in de aandacht wanneer het slecht met ze gaat. Sovon Vogelonderzoek Nederland kiest dit jaar voor een andere aanpak en maakt voor 2007 het Jaar van de Nachtzwaluw. Met deze soort gaat het op dit moment juist goed. Waarbij geldt dat goed altijd beter kan.

De avond valt over Nationaal Park Veluwezoom. Een handvol vogelaars, wat journalisten en een terreinbeheerder van Natuurmonumenten zijn – met permissie – alle slagbomen met “verboden toegang” gepasseerd en staan klummend te wachten in het lichtende stuifzand. Tot het de Caprimulgus europaeus behaagt z'n snavel te roeren.

Henk Sierdsema van de afdeling toegepast onderzoek van Sovon is welgemeend. Als nachtzwaluwdeskundige van Nederland weet hij – na vele jaren inventariseren – op de Veluwe alle nestplaatsen wel te zitten. „Daar, daar, daar en daar”, wijst hij trefzeker in het rond. De nesten liggen op de grond: altijd

Het bord “Gevaarlijk zwemwater” is zeker niet bedoeld voor de gevleugelde zoonabidders, want het terrein kreeg onlangs het predicaat “libellenreservaat”, een unicum in Nederland. Een speciale route leidt langs de poeltjes en vennen. Panelen geven tekst en uitleg over de warmteminnaars, die de bezoeker – vooral op een mooie zomerdag – langs de waterkant bij bosjes boven de bloeiende lisdodden aantreft. In mei en juni zijn de soms fraai gekleurde luchtacrobaten volop in dit eldorado aanwezig.

Toename

Sowieso neemt de diversiteit aan libellen toe, ook elders in Nederland. De Friese libellenkenner – odonatoloog – wijst erop dat deze toename gedeeltelijk ook kan worden toegeschreven aan een waarnemerseffect, omdat er tegenwoordig gericht en intensiever wordt gezocht. „Blijft onverlet dat de aanwezigheid van veel soorten in één gebied iets over de goede kwaliteit van het water en het landschap zegt. Libellen zijn bij uitstek indicatoren van een gezonde leefomgeving. Dit reservaat illustreert dat het niet overal in de natuur kommer en kwel is, maar dat er ook positieve ontwikkelingen gaande zijn.”

Vergeleken met dertig jaar geleden is de kwaliteit van het oppervlaktewater aanmerkelijk verbeterd. „Dankzij nieuwe milieuwetgeving zijn slootjes weer helder en minder voedselrijk. De diversiteit en de kwantiteit van watervegetaties, zoals fonteinkruident, krabbenscheer en veenmos, neemt toe en verzuurd vennen worden minder zuur.”

Daarnaast heeft de toename van de waterkwaliteit een gunstig

● Het libellenreservaat Wyldemer telt 34 soorten en biedt daarmee de grootste variatie in Europa. Foto RD

● De gevlekte witsnuitlibel, een zeldzame libellensoort in West-Europa, plant zich voort in de Wyldemer. Foto E. P. de Boer

effect op de libellenfauna. „In het kader van natuurontwikkeling ontstaan overal nieuwe plasjes en poelen en daarmee nieuwe voortplantingsbiotopen voor libellen.”

Zwerfers

De stijging van de gemiddelde jaartemperatuur is eveneens een factor van betekenis. De Boer: „Sinds 1995 is er sprake van een vrijwel doorlopende reeks warme zomers en zachte winters. De gemiddelde jaartemperatuur steeg hierdoor in de laatste tien jaar met ongeveer een graad. Als gevolg hiervan kon een tiental zuidelijke, warmteminnende soorten het areaal in noordelijke richting uitbreiden en vele hiervan zijn ook al in Friesland gesignaleerd.”

Om de condities in het libellenreservaat Wyldemer optimaal te houden zal een „cyclisch water-

beheer” worden toegepast. „Om het jaar wordt er een poel opgeschoond. Zo proberen we alle successtadia van vegetatie naast elkaar te laten bestaan. Dergelijk beheer is niet alleen gunstig voor libellen, maar ook voor andere diert- en plantensoorten.”

Terwijl het autoverkeer enkele honderden meters verderop voorbijraast, kwaakt op een steenworp afstand een stel kikkers in koor. Boven een verstild vennetje begint een bloedrode heidelibel te dansen. Ondanks dat een stel muggen wat al te opdringerig lijfelijk contact met de toeschouwer zoekt, blijft zo'n show vertederend mooi.

Meer informatie: www.hynstebiter.nl. Een uitgebreide versie van dit artikel is te lezen op refdag.nl.

Willem H. Smith

Zeeuwse atlas

Behalve in Friesland gaat het ook goed met de libellen in Zeeland, hoewel deze provincie met veel brak en zout water niet bepaald een libelleneldorado lijkt. Toch voert de Zeeuwse libellenatlas, een naslagwerk met sublieme foto's dat vorige week in de serie Fauna Zeelandica verscheen, voor de Scheldedelta 46 soorten op. Een mooie score, dat op het conto van ruilverkaveling (meer ruimte voor de aanleg van natuurgebieden), verbetering van de waterkwaliteit (minder voedingsstoffen en insecticiden), temperatuurstijging en zelfs de toegenomen welvaart (meer tuinvijvers) kan worden geschreven. En op een groot aantal actieve libellenmeters, die al van 1889 de gangen van deze boeiende insectengroep op de voet volgen. Dankzij hun ogen kan het imago van Zeeland als libellenarme provincie worden bijgesteld, wat niet betekend dat ze nu tevreden achterover kunnen gaan leunen. Om de glassnijder, de bruine glazenmaker, de smaragdlibel en de plasrondout niet te laten verdwijnen moet er nog veel werk worden verzet.

Mede n.a.v. "Libellen in Zeeland", deel 3 in de serie Fauna Zeelandica, door P.A. Geene e.a.; uitg. Vlinder- en Libellenwerkgroep Zeeland/Stichting Het Zeeuwse Landschap, Heinkensand, 2007; ISBN 978 90 806370 54; 208 blz.; € 19,90.

Libellen gezocht

De Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging (KNNV) en de Nederlandse Vereniging van Libellenstudie (NVL) vragen het publiek waarnemingen van libellen te melden. Niet alleen van de weidebeekjuffer, maar ook van de vuurjuffer en de vierlek, het lantaarntje, de roodooijuffers (zowel de grote als de kleine) en de bruine glazenmaker. In Nederland komen zeventig soorten libellen voor. Er zijn twee onderorden, de echte libellen of ongelijkvleugeligen en de juffers of gelijkvleugeligen. Echte libellen zijn meestal forse dieren en hun ogen zijn zo groot dat ze elkaar raken. Waterjuffers zijn een slag kleiner en slank. Hun ogen zitten aan weerszijden van de kop. Libellen zijn de haviken onder de insecten. De oogjagers steken niet en plukken muggen en andere insecten uit de lucht, die ze tijdens de vlucht of zittend opeten. Een volwassen libel is een echt landdier, maar de grootste tijd van zijn leven, een à vier jaar, zit hij als een soort larf onder water. Als vliegend insect heeft hij een leven van slechts enkele weken. De KNNV organiseert op 16 juni de Libellen Bigday; door het hele land zijn er excursies, met experts van de NVL.

Meer informatie: www.knnv.nl/libellen.

Weidebeekjuffer

Met zijn fel metaalblauwe kleur en bijna zwarte vleugelvlekken is het mannetje van de weidebeekjuffer een opvallende verschijning. De libel – door de Vereniging Onderzoek Flora en Fauna uitgeroepen tot soort van deze maand – is bijna 5 centimeter groot, komt in Nederland vrij algemeen voor en vliegt tot begin augustus bij voorkeur bij langzaam stromende beken, maar ook bij rivieren. Dankzij beekherstelprojecten en verbetering van de waterkwaliteit gaat het tegenwoordig goed met deze soort. Vanaf een zitpost verdedigt het mannetje zijn territorium. Hij houdt (schijn)gevechten en probeert vrouwtjes met baltsvluchten te imponeren. Vóór de balts toont het mannetje elke passerende dame een wit 'lantaarntje', dat

zich aan de onderkant van zijn achterlijf bevindt. Dit maakt haar duidelijk paringsbereid. Waarnemingen van de weidebeekjuffer kunnen worden doorgegeven aan www.knnv.nl.

Geheimzinnige ratelaar houdt van lekker warm weer

● Een nachtzwaluw zit –in lengterichting– op een dikke boomtak. Door de schutkleur is hij nagenoeg onzichtbaar. Foto Harvey van Diek

twee eieren tussen wat dennenaalden.

Voor een leek – en zelfs voor een vos of een wild zwijn – zijn ze niet of nauwelijks te vinden. Vaak broedt de vogel onder een boom, waarvan de laagste neerhangende takken een soort nestbeschermer

vormen. De schutkleur doet de rest. Bruin, grijs, beige, gelig; ook als een nachtzwaluw – altijd in lengterichting – op een tak zit, ziet niemand hem.

„Als de andere vogels stillerven, gaat de nachtzwaluw roepen”, zegt Sierdsema. Van stilte zal voorlopig

echter geen sprake zijn: de koekeek bijvoorbeeld is vanavond onvermoeibaar. Even na tienu slaat de euforie toe: de nachtzwaluw laat zich horen! Een indringend, hoog gerat dat – excuus aan alle geharde vogelaars voor de vergelijking – doet denken aan kikkergekwaak. Een paar felle kreten tot besluit en stil is het weer. En stil zal het ook blijven, tenminste wat de nachtzwaluw betreft.

Te koud

Harvey van Diek van Sovon is op alles voorbereid: op een mp3-speler met miniboxjes voert hij de Caprimulgus mee. Maar de nachtzwaluw laat zich niet poppen, en om halftwaalf geeft de groep er de brui aan. „Te koud vanavond”, weet de nachtzwaluwman. „Als wij 's avonds op het terras zonder trui een wijntje drinken, roepen alle nachtzwaluwen tegelijk. Ze houden van warmte.”

Van de 93 soorten nachtzwaluwen in de wereld broeden er twee in Europa en één in Nederland. Deze dieren komen in april-mei aan vanuit Afrika, uit de westelijke

Sahel, in augustus-september trekken ze daar weer heen. „Hier komen ze alleen voor de hogere zandgronden, speciaal op halfofen heide en in schrale bossen met grote kapvlaktes of brede zandpaden. Behalve op de Veluwe zitten ze in Noord-Brabant, Limburg en op de Sallandse Heuvelrug. De bodem moet de warmte van de dag goed af kunnen geven.”

Hun voedsel is alles wat in de schemering vliegt en tussen de 5 en de 75 millimeter groot is, vertelt Sierdsema. „Mei- en mestkevers, nachtpauwogen en de hageheld, ook een nachtvlieder.” Die laatste categorie zou het opvallende borstelste kunnen verklaren dat de vogel aan één teen van beide poten heeft. „Hij kan daarmee de schubjes van de vlinders uit z'n snorharen borstelen.”

Kwam de soort in de jaren vijftig van de vorige eeuw met duizenden voor, twintig jaar later reesterden er nog 1000 broedparen. Het dieptepunt lag rond 1985; toen hier slechts 500 paarjes broedden. Inmiddels worden er weer 1200 tot 1400 broedparen geteld. „Curieus,

omdat het met de meeste heidevogels slecht gaat.”

Weer en bosbeheer

Oorzaken van deze opvallende comeback moeten, zegt de Sovonman, vooral worden gezocht in de weersomstandigheden in Nederland en Afrika en in de manier van bos- en heidebeheer. „In een warm voorjaar brengt elk paarje gemiddeld 1,8 jong groot, is de lente koud, dan is dat 1,1. In de jaren zeventig waren de voorjaren kouder dan nu: er werd al gesproken over een ophanden zijnde nieuwe ijstijd.”

Met „vlakdekkende kartering”, onderzoek aan nieuwe, potentiële broedplaatsen, het volgen van gezenderde exemplaren en voedselinventarisatie wil Sovon dit jaar veel extra informatie verzamelen over de soort en mensen kennis laten maken met deze bijzondere nachtvogel.

Meer informatie: www.sovon.nl en www.harveyvandiek.nl.

Niek Sterk